

Az információs társadalom mint földigiliszta

Vajon mit is értünk az „információs társadalom” fogalmán? Az alábbiakban kétféle értelmezést fogok javasolni. Először is: olyan társadalomról van szó, melyben mind nagyobb hangsúly helyeződik a tiszta információk előállítására, s mindinkább háttérbe szorul a tárgyak létrehozása. Javasolni fogom továbbá, hogy az információs társadalom kifejezést a „telematikus társadalom” szinonímájaként használjuk. Előadásomban megpróbálom a fogalomnak a két jelentését minél inkább elkülöníteni, hogy a feltett kérdésre adandó válaszhoz legalább meglegyen a kiindulópontunk.

Először is megvizsgálom a kifejezés első jelentését, majd felállítok egy modellt. Képzelnünk el egy cső formájú élőlényt, mondjuk egy gilisztát. Ennek a csőnek van egy inputja, amit nevezhetünk „szájnak” vagy „garatnak”, s van egy outputja, illetve „after”-e. A csőbe a garaton keresztül betódul a világ, valamilyen módon megemésztődik – processzálódik –, majd az afteren keresztül ismét kikerül onnan. A földigiliszta helyébe az embert is képzelhetjük, hiszen mi sem vagyunk mások, mint túlfejlett vagy épp alulfejlett giliszták. Sőt, ha kritériumunk a boldogság foka, akkor természetesen mélyen a földigiliszta szintje alatt vagyunk. Tehát amennyiben a giliszták helyébe képzeljük magunkat, az iménti megfogalmazáson valamelyest finomítani kell. Így azt mondhatom, hogy a garaton keresztül bekerül a szervezetbe a természet, ott informálódik, s mint kultúra kerül ki ismét. Ezzel természetesen nem elég pontosan írtam le a helyzetet, mivel nem az történik, hogy természetet fogyasztunk és processzálunk, majd kultúrát ülepítünk. Ez így túl szép lenne. A valóságban a dolog úgy működik, hogy a kultúra, vagyis az ürülék, ami kikerül belőlünk, lassan ismét dezinformálódik, és hulladékként visszakerül a természetbe. Egy kört kell tehát elképzelnünk, amelynek egy szejletét a férgek módjára mi keltjük életre. Ha ezt a modellt tartjuk szem előtt, melyben a természet-kultúra-hulladék-természet körfolyamat dominál,

már is észrevesszük, hogy valamilyen módon kiszorultunk a történelemből.

Vajon mire gondolunk, amikor azt mondjuk, hogy a természetet processzáljuk. A kérdés megválaszolása érdekében megpróbálom kissé átalakítani a javasolt modellt. Tételezzük fel, hogy van egy hatalmas gépünk, melynek a szájába műanyagot öntünk („természet” helyett mondjunk „műanyagot”, hiszen a jelenségek amorf tömege műanyag is tekinthető). Gépünk torkába tehát műanyag ömlik, s ebben a gépben van egy golyóstoll formájú szerszám. E szerszám rányomja bélyegét a gépen átfolyó műanyagra, vagyis golyóstoll formájúra informálja azt. Az afteren keresztül műanyag golyóstollak tömege potyog kifelé. Ezt nevezhetjük tömegkultúrának. A gépből kikerült golyóstollakat azután az emberek használják, majd elhasználják, vagyis a golyóstollak részben elveszítik a formájukat és a szemétként kerülnek. S ott ücsörögnek a zöldek, valamint más környezetvédők, s azért imádkoznak, hogy az előttük tornyosuló elhasznált golyóstollak még inkább dezinformálódjanak, azaz kerüljenek vissza a természeti állapotba, mert csak így válhat belőlük ismét új golyóstoll. Ennek érdekében különféle tudományokat kell kifejlesztenünk. Ahhoz, hogy megtudjuk, mi is kerül bele abba a bizonyos torokba, természettudományokat kell művelnünk, például fizikát. Ahhoz, hogy megtudjuk, miként zajlik az emésztés, azaz miként nyer for-

mát a természet, létre kell hoznunk az információelméletet, például az informatika matematikai elméletét. Ahhoz, hogy megismerjük, ami a gépből kifolyik, azaz hogy mik is ezek a golyóstollak, foglalkoznunk kell a kultúra tudományával is, például kultúrakritikával. S végül ahhoz, hogy megtudjuk, mi történik a személlyel, a hulladékok tudományával, például archeológiával is foglalkoznunk kell.

Többé már nem igaz, hogy a kultúra kemény természettudományra és puha társadalomtudományra hullik szét. Becapcsolódott az informatika és a hulladék tudománya, s az egész működését körkörössé változtatta. Most pedig bevezetek még egy nomenklaturát: azokat a formákat, melyek rányomják bélyegüket a természetre, hogy informálják azt, s kultúrát teremtsenek belőle, nevezzük „ideáknak”, „ideáloknak” vagy „értékeknek”, még hozzá abban az értelemben, ahogy ezeket a fogalmakat a klasszikus hagyományban görög elődeink használták. Ha ezt megteesszük, leszögezhetjük, hogy „természetnek” azt lehet nevezni, ami értékmentes, s amikor a formák rányomják a maguk bélyegét a természetre, akkor „értékesítésről” van szó. A kultúrát annyiban lehet „értékesnek” tekinteni, minél mélyebben beleavatkozik a természetbe, illetve minél inkább informálja azt. Amennyiben a szemetet értéktelennek tekintjük, az általam leírt kört így is szemléltethetjük: értékmentes-értékelés-értékes-értéktelen-értékmentes. S így az abszurditás, ami korábban ontológiailag jelentkezett, most etikai köntösben mutatkozik. Az általam javasolt modell csak azóta lehetséges, amióta az ipari forradalom magas szintre jutott. Én is egy olyan présgép megfigyelése során jutottam el hozzá, melyben a szerszám a természetre nyomja rá bélyegét. Mindazonáltal adós maradtam két megjegyzéssel. Először is, modelljeinkhez olyan eszközök útján jutunk, melyeket mi fedeztünk fel, majd lassan felfedezzük bennük, hogy mit is fedeztünk fel – így aztán gépeinkben ismét magunkra ismerünk. Ez nem valamiféle antropomorfizmus, mert a gépek ténylegesen antropomorfak, vagyis tőlünk valók.

Nincs ellentét az ember és a gép között; a gép része az embernek, protézise vagy építzise. A műanyag golyóstoll például az ujjak protézise, az én műfogaim pedig a testemben levő építzisek. Éppen ezért, egy gépről nem lehet azt mondani, hogy az emberen kívül áll, s az emberről sem, hogy a gépen kívül van, hanem az ember és a gép között az interfaces egész tömege létezik. Másik megjegyzésem pedig az, hogy noha modellünket az ipari forradalomnak köszönhetjük, tehát a golyóstollat gyártó gépeknek, ez a modell már a könyvnyomtatás feltalálása idején alkalmazható lett volna. Már a könyvnyomtatás előlegezi ezt a dolgot, mert ott az „információ” szó jelentése még világosabb, mint a műanyag golyóstoll esetében.

Most pedig megkísérlem értelmezni a modellünket. Van egy klasszikus interpretáció, amit nevezzünk platonikusnak. Eszerint azok a formák, melyek rányomják bélyegüket a természetre, változatlanok és örök időkre az égben tanyáznak. Amikor a természetet kultúrává alakítjuk át, semmi más nem teszünk, mint lehívunk egy formát az ideák égi könyvtárából, rányomjuk azt a természetre, s máris kultúra keletkezik. Épp ezt teszi a művész és a kézműves. Lehívja a golyóstoll örök és megváltoztathatatlan ideáját – a „golyóstollaságot” – az égből, rányomja a műanyagra, s láss csodát, műanyag golyóstoll lesz belőle. A műanyag azután széthullik, de a forma örökre megmarad.

Roppant hatásos értelmezése ez a szóban forgó folyamatnak, és sikereinek csúcspontját a középkorban érte el. Jó példa a cipész: ott van nála a bőr, kezében protézisek – szerszámok –, fejében pedig ott bujkál a cipő – a „cipő-ség” – változatlan formája. A cipész a formát rányomja a bőrre. Németül úgy mondják, hogy „Stoff”, ami a „stopfen” (töm, megtölt) ige szubsztantívusza, tehát a cipész beletömi az anyagot (Stoff) a formába, vagyis a formát anyaggal tölti ki, s az eredmény egy cipő lesz. Ezt a cipőt azután a jóember kivitte a piacra, s közszemlére tette. Azért ment a piacra, hogy a privát szférában processzált információt kiállítsa, s mások számára is hozzáférhetővé tegye. Ebben a vonatkozás-

ban biosz politikus volt. És kinyílt a katedrális ajtaja, s kilépett rajta a püspök. A püspök az, aki megtanulta a formákat szemlélni. Először is azáltal tanulta meg, hogy olvasta *Arisztotelészt*, s tudja, mi az, hogy teória. A teória olyan röntgentekintet, mely a dolgokon át-hatolva megpillantja az örök formákat. Amikor ezzel a tekintettel a cipőre nézett, megpillantotta a mögötte rejlő cipőiséget. A püspök ezenkívül olvasta a *Bibliát*, meg a teológusok kommentárjait, így hát tudta, hogy az igazság az Isten kegyességén és végtelen szeretetén keresztül nyilvánul meg, következésképpen számára a cipő mögötti igazi cipő-ség jelenik meg. A püspök tehát kiment a piacra, s megtekintette a cipőket. Figyelte, hogy a cipésznek mennyiben sikerült a cipőformát fenomenálisan világosan láthatóvá tennie. Teljesen ugyanis ez nem sikerülhetett neki, lévén hogy amikor az ember egy ideát láthatóvá tesz, megváltoztatja ugyan a jelenségvilágot, ám ugyanakkor el is árulja az ideát. Ha egy háromszöget rajzolok a homokba, azt kell megállapítanom, hogy szögeinek összege nem pontosan száznolcvan fok lesz. Következésképpen a cipész nolens volens kénytelen volt árulást elkövetni a cipő ideájával szemben. S akkor jött a püspök, ez a nagy műkritikus, ez az auctoritas, s megállapította, hogy a cipésznek milyen fokon sikerült a célját elérnie, s ezzel meg is határozta a cipő értékét, a praetium iustumot.

Nincs ellentét az ember és a gép között; a gép része az embernek, protézise vagy epitézise. A műanyag golyóstoll például az ujjak protézise, az én műfogaim pedig a testemben levő epitézisek. Éppen ezért, egy gépről nem lehet azt mondani, hogy az emberen kívül áll, s az emberről sem, hogy a gépen kívül van, hanem az ember és a gép között az interfaces egész tömege létezik. Másik megjegyzésem pedig az, hogy noha modellünket az ipari forradalomnak köszönhetjük, tehát a golyóstollat gyártó gépeknek, ez a modell már a könnynyomtatás feltalálása idején alkalmazható lett volna. Már a könnynyomtatás előlegezi ezt a dolgot, mert ott az „információ” szó jelentése még világosabb, mint a műanyag golyóstoll esetében.

Rendkívül hatásos értelmezésről van szó. Ezen alapul nemcsak a platóni állam, a politaea, hanem gyakorlatilag az egész középkori társadalmi rendszer is. A királyok, illetve a püspökök filozófusok, ők irányítják a kézműveseket, a művészeket,

a politikusokat; a kézművesek megengedhetik maguknak – s erről nemigen szokás beszélni –, hogy szabadidejükben cipőket gyártsanak, mert ott vannak mögöttük a rabszolgák, a jobbágyok, a gyerekek és mások, akik gondoskodnak az ő megélhetésükről. A társadalomelméletnek tehát két szintje van: a filozófia, alatta pedig a politika, a művészet és a gazdaság. Most pedig fontoljuk meg, vajon mi is történt a 14. és a 15. században Észak-Itáliában, valamint Flandriában. A kézművesek megkérdőjelezték a püspök tekintélyét és azon jogát, hogy az ő cipőiket elbírálja. A szabadpiac bevezetése mellett kardoskodtak tehát. El akarták törölni az egyház által szabályozott piacot,

közben azonban elkövettek egy óriási hibát. Amikor az ember valamit kitalál, fel kell fedeznie, hogy mi is az a valami. Ha történetesen a püspök tekintélyének tagadására vállalkozik, akkor a középkori értelemben vett teóriát is tagadnia kell. A püspöknek fogalma sincs a cipő-ségről – hangzik az érvelés: ahhoz, hogy erről valamit is tudjon, neki magának is kézbe kell vennie a cipőformát, s ekkor kiderül, hogy az nem az égből való, hanem újra és újra ki

kell próbálni. Nem ideáról van tehát szó, hanem egy folyton módosítható modellről, ami az idea és a bőr küzdelme során alakul ki. Az pedig, hogy egyre jobb cipők készülnek, haladásnak tekinthető. Röviden: az ideák nem megváltoztathatatlan formák, hanem képlékeny, a divatnak (Mode) alávetett, modellálható modellek; ezért nevezik az újkort majdnem minden nyelven modernnek.

Miután tehát a püspököt megfosztották hivatalától, ki kellett dolgozni a teória egy új fogalmát. Ettől kezdve a teória többé már nem az ideák szemlélését jelentette, hanem azok kidolgozását. S a kidolgozásnak egyrészt alá kellett vetnie magát a megfigyelésnek, meg kellett állapítani, hogy az ideák mennyire felelnek meg az életkörülményeknek, másrészt pedig kísérleteket kellett végezni, hogy kiderüljön, miként működnek a gyakorlatban az újonnan kidolgozott ideák. Az iménti leírás tulajdonképpen megfelel a modern tudomány teóriefogalmának, s ebből jött létre a technika. Ez az interpretáció talán még erősebb, mint az első. Azt állítja, hogy amikor a természet informálására vállalkozom, kénytelen vagyok a természetre rányomandó formát valamilyen módon kidolgozni, lehetőleg tudományos konszenzus útján. Ha a „forma” az „érték” szinonímája, akkor ez azt jelenti, hogy nem léteznek örök és változatlan értékek – legyenek azok akár isteniek vagy természetiek –, hanem minden érték konszenzus következménye. S ezt a konszenzust ki kell dolgozni; az ember mind jobb cipőt, mind jobb golyóstollat, mind jobb embert és mind jobb társadalmat csinál, hiszen nem csak műanyag kerülhet abba a bizonyos garatba, hanem például csecsemő is. A csecsemő belecsusszan a garatba, informálódik, vagyis nevelődik, s kultúremberként kerül ki a csőből. Azután végül a sírba kerül, ott másfajta férgek falják fel, s ismét formátlan természeté alakul át.

Amikor tehát azt mondom, hogy a formákat mi magunk teremtjük, akkor egyúttal tagadom az értékek örök voltát, s azt állítom, hogy az értékek nem mások, mint általunk javasolt és közmegegyezéssel el-

fogadott formák. S az efféle értelmezésből többek között a marxizmus következik. Ha az értékek megegyezés szerintiek, s ha csak majd a gyakorlatban igazolódnak – a puding próbája az evés –, ha tehát ez így van, akkor minden érték forrása a munka. S az ipari társadalom központjában tényleg a munka áll, nevezetesen a formák kidolgozása és a természetre való rányomása. Közben kiderült, hogy ez visszavág: amilyen mértékben értékkel ruházom fel a természetet, olyan mértékben denaturalizálom az embert, s amilyen mértékben humanizálom a természetet, olyan mértékben naturalizálom az embert. Így aztán a cipésznek nem csak az az érdeke, hogy cipőket készítsen, hanem az is, hogy ő maga előtérbe kerüljön. Véleményem szerint ez a marxizmus veleje.

Modellünk harmadik interpretációja a következőképpen fest: kiderült, hogy a formák kidolgozása és alkalmazása, tehát az információk kidolgozása és az anyagra való rányomása két világosan elkülöníthető folyamat. Gondoljunk csak ismét a golyóstoll példájára. A rajztáblán egy golyóstollat megrajzolni, s azt egy gépbe belevinni egészen más dolog, mint a gépet ritmikusán működtetni, s létrehozni a tömegkultúra eme klónjait. Pedig mindkét folyamatot „munkának” nevezzük.

A munka polgári fogalma nem tesz különbséget az első, a software és a második, a hardware fázisa között. De amióta magunk mögött hagytuk az ipari forradalmat, jól tudjuk, hogy egészen más mérnökként vagy technikusként, mint a gépet működtető munkásként dolgozni. Érdekes módon, amikor osztálytársadalomról beszélünk, a társadalmat két részre osztjuk: a proletárokrak, akik a gépeken dolgoznak és a gépek tulajdonosaira, akik az előbbieket kizsákmányolják. Ez volt a 19. század szemlélete. Ám a mérnökök és a technikusok nem illettek bele ebbe a képbe, ők mindig is valamiféle közbülső osztályt képeztek. (Úgy gondolom, a marxizmus bukásának egyik oka ez volt.) Azt mondták, a golyóstoll értékét a befektetett munka hatarozza meg. Ha azonban megfigyelünk egy golyóstollat, látni fogjuk, hogy ez nem

igaz. A golyóstoll értékét az adja, hogy írni lehet vele, amíg lehet. Ez pedig formájának köszönhető. A golyóstoll értéke tehát azokon múlik, akik megrajzolták, s akik a gyártásához szükséges szerszámot megtervezték. Az érték forrása a *dizájner*, a mérnök, akit nyugodtan nevezhetünk programozónak is. Közben kiderült, hogy a folyamat második, kemény fázisa könnyen robotizálható. Nem emberhez méltó munka ez, meg különben is, a gépek sokkal eredményesebben végzik. Nos, ez a szó első értelmében vett információs társadalom. Mind kevesebb ember dolgozik gépeken, s mind többen foglalkoznak információk kidolgozásával. Az utóbbit nevezük harmadik szektornak vagy servicesnek. Tehát mind kevesebb a proletár és mind több a funkcionárius. Ebben az értelemben mi már fél lábbal az információs társadalomban vagyunk. Vonatkozik ez legalábbis a fejlett világra, bár a számadással még adósak vagyunk.

Ezzel kapcsolatban azonban még valamit el kell mondanunk: a formák kidolgozásához sajátos kódokra van szükség. Kiderült, hogy a számok erre sokkal alkalmasabbak, mint a szavak és a betűk. Kialakult egy új elitréteg, mely tud bánni a számokkal. A számokkal manipulálni tudó emberek teremtik meg azokat a formákat és értékeket, amelyek alapján a dolgokat megismerjük, megéjük és amelyek viselkedésünket vezérlik. Személyükben váratlanul megjelentek tehát a mi új püspökjeink és úgy elszaporodtak, mint eső után a gomba. E püspökök az informatika és a számítógép szakértői: programozók. A politikusok és a közgazdászok, akik nem otthonosak a számok világában, erről mit sem tudnak. *Bush* úgy képzei, hogy ő dönt, pedig a döntéshozók valójában az ő gépeit programozó szakemberek. Következésképpen, a politikai elemzésnek többé már semmi értelme nincs. Ahhoz, hogy a hatalmi viszonyokat elemezhesük, először is a kódokat kell megvizsgálunk, ettől pedig még nagyon messze vagyunk. Hasonló helyzetbe kerültünk, mint ami a betűk megjelenésekor alakult ki. Akik tudtak bánni a betűkkel – a litterati –, törvényeket fogalmaztak

meg, az írástudatlan tömeg pedig térdre rogyott és vagy imádkozott a betűkhöz, vagy átokkal sújtotta azokat, mikor hogy. Visszatérve kérdésünk első feléhez, azt mondhatjuk, hogy a szó alapértelmében az információs társadalom kellős közepén vagyunk. Mind többen vesznek részt olyan formák és értékek kidolgozásában, melyek folyton finomodó kódokat igényelnek, de az emberiség túlnyomó többségének mindebbé nincs betekintése, mert nem tud bánni a megfelelő kódokkal.

Most pedig áttérek alapfogalmunk második értelmére. Azt mondtam, hogy az „információs társadalom” „telematikus társadalmat” is jelenthet. Ebben a vonatkozásban nem lesz könnyű modellt felállítani. Természetesen létezik egy analóg modell, még hozzá a központi idegrendszer. A telematikus társadalmat így egy olyan hálózat tudná szemléltetni, amely minden embert és minden gépet magában foglal. Mondhatni, olyan művi szürkeállományról van szó, amely az egész földkerekséget behálózza; valahogy úgy, ahogy azt *Hans Moravec* leírta, de talán annál strukturáltabban és kevésbé evolútívan. Nos, kérem szépen, modellünk természetesen lehetne a központi idegrendszer, azaz, hogy itt részint láthatatlan művi huzalokról van szó, melyek az egész földkerekséget magába zárják. De én nem erre a modellre fogok támaszkodni, mert nem elégé megfogható. „Immateriális kultúrának” hívják egyébként. Tehát más kiindulópontot választok. Mindazok a társadalmi struktúrák, melyeket az ipari társadalomból ismerünk, ezért bomlottak fel, s hulláik megmérgezték még a levegőt is. Meg például a szent családot, a nagycsaládot tehát, abban a formában, ahogy azt a közép-korból ismerjük, legyen szó akár paraszti, akár polgári családról. Ez a forma az ipari forradalomnak köszönhetően már kétszáz éve a múlté: attól kezdve, hogy a proletariátus, földjeit elhagyva, a gépek mellé állt. Maradt a kiscsalád, de nyilvánvaló, hogy az is felbomlásra van ítélve. Mind ritkább a házaselet, a gyerekek nem illeszkednek a családhoz, mert a tévén nevelkednek és hasonlók. Az AIDS megjelenése

valamelyest változtatott a helyzeten, de mi mindent megtettünk, hogy a férfi és a nő kapcsolatát ellaposítsuk. Az ellentmondások evidenciák ellenére hasonlók érvényesek a nép vonatkozásában is: a tömegkommunikáció hatására ez a fogalom is bomlásnak indult. Azzal párhuzamosan, hogy a nyelv mindinkább veszített jelentőségéből és egyre fontosabbá váltak a képek, a nemzeti kultúrák különben is hibás fogalma fokozatosan ellaposodott. Ez azért történt, mert létrejött egy sajátos tömegkultúra, amely nem ismer nemzeti határokat.

Az ipari társadalom struktúrái már jó ideje bomlófélben vannak. De roppant nehéz megítélni, hogy milyen új struktúrák váltják fel a régieket. Ezzel kapcsolatban szeretnék néhány elméleti megjegyzést tenni. Mi mindannyian kapcsolatrendszerekbe vagyunk beágyazva: már születésünk pillanatában kapcsolatrendszerbe pottyantunk bele, annak csomópontjává válunk (ez az én központi témám). Kapcsolataink egy része eleve adott, ki van ránk róva. Nem mi válsztottuk, hogy épp ebbe a családba, ebbe a városba, ebbe az időszakba és ebbe a kultúrába csöppenjünk. Más kapcsolatokat mi szőttünk, például barátságokat, szerelmi kapcsolatokat, felelősséget munkánk és munkatársaink iránt. A két kapcsolatrendszer egzisztenciálisan gyökeresen más színvetű. A magunk szötte kapcsolatokért felelősséggel tartozunk, de az eleve adottakért semmiképpen. Aki a rá kiszabott kapcsolatokat tartja értékesnek, úgy gondolom, a szabadság ellensége. Aki pedig a maga szötte kapcsolatokra helyezi a hangsúlyt, az már az új kor embere, azé a koré, amelyről most beszélek. Az ilyen értelemben vett információs társadalom olyan társadalom, amely a számunkra eleve adott kapcsolatokat szabadon választott kapcsolatokkal cseréli fel, még hozzá anyagi és immaterális kábeleknél köszönhetően.

Ezzel kapcsolatban két megjegyzést szeretnék tenni. Először is, individuum nem létezik, az individuum éppúgy osztható, mint az atom. Az emberek azt remélték, hogy valamilyen oszthatatlan egységekhez juthatnak – az objektumok világában atomokhoz, a szubjektumok világában individuumok-

hoz. De az elemzés az individuumot éppúgy felbontja, mint az atomot. Ha például az individuumot mint megkülönböztetett tényezőt vizsgálom, fokozatosan az aktomokhoz jutok, ha az aktomokat betáplálom egy gépbe, decidémákhoz jutok, ha a decidémákat táplálom be, akkor a gép dönt. Az a kérdés pedig, hogy a döntés ilyenkor szubjektív vagy objektív, teljesen értelmetlen. S ugyanez érvényes a cselekvésre is. Ha egy-egy cselekvést aktomokra bontok, s az aktomokat robotokba táplálom, az a kérdés, hogy a robot szubjektum-e vagy objektum, megint csak értelmetlen.

Egy dolog tehát biztos: abból kell kiindulnunk, hogy nem valakik vagyunk, hanem kapcsolódási pontok mikéntjei. Másként fogalmazva, az „én” olyan szó, amire azt mondják, hogy „te”. Egy viszonyzóval van tehát dolgunk: az „én” a másik „te”-je. Vagy: amikor azonosítom magam, akkor először is meg kell magam különböztetnem. Az azonosság és a különbözőség egymást feltételezik. Ez tapasztalható a pszichoanalízisben, a neurofiziológiában és a neuropszichológiában is. Mindez ugyanoda vezet. A telematika alapja egy olyan antropológia, mely szerint az ember nem valaki, hanem viszonyrendszerek mikéntje, kapcsolódási lehetőségek megvalósulása. Az interszubjektív mező virtuális tér, melyben az egyes individuumok éppúgy csomópontok, ahogy az anyag is csomópont az energetikai térben. Másik megjegyzésem az, hogy a mi időfogalmunk más, mint amilyen a szüleinké volt. Szüleink számára az idő a múltból a jövő felé áramló folyam volt, ami nem áll meg e jelenben, hanem mindent magával sodor. Az időnek ez a drámai felfogása természetesen örültség. Először is azért, mert az idő nem a múltból, hanem a jövőből jön, másodsor pedig épp a jelen az, ahova megérkezik. Ha elhagyjuk a történelmi időképet, s annak új fogalmát ragadjuk meg, miszerint az idő minden irányból hozzánk érkezik, s a jövőből érkező dolgok a jelenben valósulnak meg, akkor a jelen ezekben a dolgokban két részre oszlik: a lehívhatóra, vagyis az emlékezetre, s a lehívhatatlanra, tehát az elfeledetre.

A játék arra megy ki, hogy a jelen hatókörét minél inkább megnöveljük. Amíg nincsenek gépeink, a jelen rendkívül szűkös. Ebben a helyzetben csak nagyon kevés emberrel tudunk kapcsolatban lenni. Valaki kiszámította, hogy az antropoidok

maximum nyolc szemlélyel tudtak tényleges kapcsolatot fenntartani. A „tele-” előtag a távoli közelebbhozását jelenti. S ez nagy szó. Az első tele-gép, a teleszkóp, a Hold hegyeit hozta közelebb, s tudjuk, mi lett ennek a következménye: az ég és a Föld addigi fogalmát fel kellett adni. A Földből égitest lett, vagyis Isten országa úgyszólván földivé vált, s ugyanakkor kiderült, hogy az égről alkotott képzetet is módosítani kellett. Röviden és velősen, a földi és az égi mechanikát közös nevezőre lehetett hozni, vagyis Newton elméletét már a teleszkóp megalapozta.

A „tele-” előtag nemcsak a tőlünk távol zajló események, hanem a tőlünk távoli emberek közelebbhozását is jelenti, tehát a telematika jóvoltából sok-sok olyan emberrel kerülünk kapcsolatba, akikben megvalósíthatjuk magunkat, s akik bennünk megvalósíthatják magukat. Dialogikus kapcsolat alakul ki az egykor távoli, most pedig egymáshoz közel került emberek között. Vagyis, a jelen hatóterülete megnő, minden jelenidejűvé válik. A föld-

rajzot és a történelmet természetesen ad acta kell tennem, s a proxemika egészen más kategóriáival kell dolgoznom. Egészen más vagyok, ha ténylegesen lehetőségem van az egykor tőlem távoli, most viszont hozzám közel került emberekkel tudatos és szabadon választott kapcsolatokat létesíteni.

Ez a humanizmus halálát jelenti. A humanizmus a szeretet dezegzisztenciálása. Hatmilliárd embert szeretünk. E mondat értelmét az az ismert mondás fedi fel, miszerint: „Szeretem az emberiséget, de az emberek az idegeimre mennek.” A humanizmus meghal, s helyét átveszi a hajdan egymástól távoliak felelősségteljes kapcsolata. Különös visszatérés ez a humanizmusból a felebaráti szeretethez, de nem a zsidó-keresztény értelemben vett felebaráti szeretethez. Nem a hozzánk eleve közelállók szeretete ez, hanem felelősség azok iránt, akik egykor távol voltak tőlünk, most meg közel kerültek hozzánk. Úgy hiszem, ez a telematika.

De ettől mi még nagyon messze vagyunk. Az információs társadalom még épphogy csak feltűnt a horizonton.

Ezzel kapcsolatban két megjegyzést szeretnék tenni. Először is, individuuum nem létezik, az individuuum éppúgy osztható, mint az atom. Az emberek azt remélték, hogy valamilyen oszthatatlan egységekhez juthatnak – az objektumok világában atomokhoz, a szubjektumok világában individuuumokhoz.

De az elemzés az individuuumot éppúgy felbontja, mint az atomot. Ha például az individuuumot mint megkülönböztetett tényezőt vizsgálom, fokozatosan az aktomokhoz jutok, ha az aktomokat betáplálom egy gépbe, decidémákhoz jutok, ha a decidémákat táplálom be, akkor a gép dönt. Az a kérdés pedig, hogy a döntés ilyenkor szubjektív vagy objektív, teljesen értelmetlen.

S ugyanez érvényes a cselekvésre is. Ha egy-egy cselekvést aktomokra bontok, s az aktomokat robotokba táplálom, az a kérdés, hogy a robot szubjektum-e vagy objektum, megint csak értelmetlen.

Végül egy megjegyzéssel szeretném befejezni mondandómat. A Nyugat történelme, s talán egyáltalán a történelem, a huszadik század első felében termékeny hatótörést szenvedett. De a nyugati kultúra

semmiképpen sem érdemli meg, hogy elsirassuk. S nemcsak azon események miatt, amiket a század első felében produkált: csupán a négerek rabigába hajtása olyasmí, ami minden kultúrát eltorzítana. A nyugati kultúrát tehát nem szabad elsiratnunk. A katasztrófát most már magunk mögött tudhatjuk. Így inkább azt mondhatjuk, hogy hála Istennek, e történelemnek remélhetőleg a végére értünk. S a horizonton egy új lehetőség tűnik fel – egy veszélyekkel teli, de mégis ragyogó lehetőség. Olyan helyzetről van szó, amelyben végre igazán emberi dologgal, információk létrehozásával foglalkozhatunk. (Az embert olyan lényként tudnám meghatározni, aki

a természet minden törvényével dacolva információkat képes tárolni és továbbadni, ami ellentétben áll az entrópia törvényével, tehát a fizikával, s ellentétben áll *Mendel* törvényével, tehát a bennünk lakozó állatival is.) Egyrészt tehát ez a lehetőség mutatkozik, másrészt pedig egyfajta felebaráti szeretet elméleti és gyakorlati esélye. Egy zsidó imával szeretném befejezni az elmondottakat: Te vagy az, aki őriztél és oltalmaztál minket, s így lehetővé tetted, hogy e pillanatot megéljük.

Villém Flusser

Sebők Zoltán fordítása